

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

СЕВИЛЬ ЯРБАЛА ГЫЗЫ НАБИЕВА

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
ПОСЛОВИЦ, ПОСТРОЕННЫХ ПО МОДЕЛИ
СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ
(на материале русского и азербайджанского языков)**

5707.01 – Славянские языки (русский язык)

5706.01 – Азербайджанский язык

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2018

**Диссертация выполнена на кафедре современного русского языка
Бакинского славянского университета**

**Научный
руководитель:**

доктор наук по филологии, профессор
Ильяс Гамидулла оглу ГАМИДОВ

**Официальные
оппоненты:**

доктор наук по филологии, профессор
Таваккюль Гади оглу ШУКЮРБЕЙЛИ

доктор философии по филологии, доцент
Габиб Адил оглу МИРЗОЕВ

**Ведущая
организация:**

Кафедры иностранных языков и методики их преподавания и азербайджанского языкознания
Азербайджанского государственного педагогического университета

Защита состоится «__» апреля 2018 года в __ часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора наук по филологии и доктора философии по филологии при Бакинском славянском университете по адресу: AZ 1014, г. Баку, ул. С.Рустама, 33.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Бакинского славянского университета.

Автореферат разослан «__» марта 2018 года.

**Ученый секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071**

доктор наук по филологии,
доцент **Н.Ш.МАМЕДОВ**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. История изучения грамматической природы сложного предложения как синтаксической единицы насчитывает более двух веков. Более или менее развернутую теорию сложного предложения представлял академик А.А.Барсов в своей «Российской грамматике». Само понятие «сложное предложение» введено впервые А.А.Барсовым, хотя до того времени в ходу были такие обозначения, как «период», «сложное речение», «сложная речь»¹.

Тем не менее, теорию синтаксиса сложного предложения трудно признать окончательно сформировавшейся в силу отсутствия адекватного описания некоторых довольно конститутивных свойств сложного предложения, в ряду которых следует отметить следующее:

а) все еще остается нерешенным вопрос о количественном составе сложных предложений, иначе вопрос о том, сколько «простых предложений» должно включать сложное предложение – два, три или еще более. Дело в том, что практически во всех определениях сложного предложения звучит сочетание «включающие две и более части», что затрудняет дифференциацию сложных предложений и так называемых многокомпонентных (усложненных) конструкций, для которых характерно иметь в своем составе три и более предикативных единиц. Неопределенным остается также понятие бинарности (обязательной двучастности) сложного предложения, поскольку двучастными могут быть как сложные предложения, включающие две предикативные единицы, так и сложные предложения, в состав которых входит три и даже более предикативных единиц.

б) вопрос о грамматической природе (о статусе) сочетающихся в составе сложных предложений «простых предложений» также трудно считать окончательно решенным, несмотря на то, что в этой области имеются очень серьезные разработки Н.С.Поспелова, В.А.Белашапковой и других специалистов. Исследования отмеченных авторов решают данный вопрос лишь на уровне изолированных бинарных конструкций, когда довольно легко устанавливать, чем

---

¹ Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса. Москва: МГУ, 1958, с. 65.

являются предикативные части (компоненты) сложного предложения в пределах оппозиции «динамика – статика».

в) все еще трудно ответить на вопрос, обладают ли бессоюзные сложные предложения языковой реальностью, конститутивными признаками, противопоставляющими их как к сложносочиненным, так и к сложноподчиненным предложениям в единой трехъядерной системе.

г) серьезным пробелом в теории синтаксиса остается вопрос о грамматической природе конструкций с однородными сказуемыми;

д) в ряду нерешенных (или слабо решенных) вопросов вырисовывается один довольно немаловажный – недифференцированное отношение к языковому материалу, который привлекается в качестве иллюстративного; речь идет о том, что исследователи для иллюстрации теоретических установок и классификаций привлекают неоднородный языковой материал из фонда сложных предложений: здесь мы встречаем, как правило, примеры из числа как обычных предложений, так и из паремио-фразеологического фонда. Такое положение, связанное с привлечением разнородного языкового материала, можно считать хроническим не только для авторов грамматических трудов по русскому языку, но и для авторов грамматических трудов по русскому языку, но и для грамматических описаний азербайджанского языка. Вместе с тем современная паремиологическая наука все больше склоняется к мысли, что система грамматических (особенно категориально-синтаксических) единиц не во всем покрывает систему свойств паремиологических единиц – в частности пословиц и поговорок, а уж тем более фразеологических единиц предикативного строения. Для подтверждения сказанного достаточно, на наш взгляд, ознакомиться с известными паремиологическими работами А.Н.Шрамма, И.Е.Савенковой, З.К.Тарланова, Г.Л.Пермякова, И.Г.Гамидова и других, утверждающих, что обычные предложения, отличаются от паремиологических единиц прежде всего по линии степеней обобщенности грамматического значения, степени «генерализованности семантической структуры предикативных единиц»².

Отмеченные положения всецело относятся как к области монопредикативных единиц, так и к области дву- и полипредикативных конструкций. В этом смысле синтаксистам предстоит очень большая

---

² Гамидов И.Г. Философия грамматики афоризмов и пословиц. Баку: Сабах, 2001, с. 10.

работа по систематизации данных и свойств предикативных конструкций различной степени фразеологизированности, «окаменелости». Иначе вопросы о том, 1) как соотносятся так называемые структурные схемы обычных предложений (в том числе и сложных) со структурными схемами пословичных выражений, 2) каково соотношение объема парадигматико-синтагматического потенциала обычных предложений с аналогичными данными пословиц и поговорок; 3) почему, например, в сложных конструкциях паремиологического инвентаря не представлены все зафиксированные разновидности придаточных (следственные, присоединительные и т.п.) предложений русского или азербайджанского языков и многие другие не менее интересные вопросы – останутся нерешенными или дискуссионными.

Мы обрисовали контуры основных вопросов, связанных с поставленной в нашем исследовании задачей.

Плодотворность и актуальность изучения грамматических форм и явлений на материале пословиц и поговорок лучше всего выражены великим паремиологом – В.И.Далем, который писал: «В пословице можно различать одежду внутреннюю и внешнюю, первая относится к риторике, вторая – до грамматики и просодии. Грамматика не только могла бы многому научиться у пословиц, но должна бы быть по ним, во многих частях своих, вновь переверстана»³.

Лучшего напутствия для сугубо лингвистического, и особенно грамматического, освещения паремиологических единиц трудно придумать.

Отдавая особую дань уважения прекрасным лексикографическим (паремиологическим) разработкам В.И.Даля, мы в качестве основных источников принимаем его сборник «Пословицы русского народа», самый объемный среди всех известных паремиологических сборников русского языка, а также знаменитый «Толковый словарь живого великорусского языка» в котором представлено достаточное количество пословиц и поговорок с комментариями их смысла.

Основным источником материала по азербайджанскому языку для нас послужил самый богатый по составу сборник пословиц А.Н.Гусейнзаде «Atalar sözü», насчитывающий около 15 тысяч единиц. Также к анализу были привлечены пословичные единицы из других сборников – как русских, так и азербайджанских авторов,

---

³ Даль В. И. Пословицы русского народа. Москва: Учпедгиз, 1957, с. 23.

таких, как Г.Л.Пермяков, М.И.Михельсон, А.М.Жигулев, И.И.Иллюстров, Дж. Мамедов и другие. Были использованы также материалы переводных паремиологических словарей. Особое место было отведено материалам из художественной литературы, представляющей паремиологические единицы в тексте.

Объектом исследования являются вопросы осмысления грамматической природы пословичных конструкций сложного строения в двух неродственных языках, типологические системные характеристики, определяющие статус сложного предложения как отдельной синтаксической единицы вообще и пословичных структур – в частности.

Предметом исследования являются конкретные пословицы сложного строения в русском и азербайджанском языках в общей системе моделей этих, их системное соотношение с конструкциями из обычного языка и их классификационные схемы.

Цель и задачи исследования. Описание структуры сложных паремиологических единиц двух языков с целью установления их семантико-функциональной цельности (целостности) как единиц особого синтаксического уровня мышления является **целью** исследования. Для достижения данной цели нами были выполнены в работе следующие **задачи**:

1) определение основных синтаксических параметров компонентного распространения или сокращения ПСС (пословиц сложной структуры);

2) рекомендации по использованию ПСС в качестве иллюстративного материала для тех или иных явлений синтаксиса, по разработке типологически совершенной классификации ПСС минимального и усложненного составов;

3) комплексное описание конструктивно значимых сдвигов в структуре ПСС с целью обозначения эволюционных тенденций в системе структурных изменений с сохранением целостности и устойчивости семантики, компрессии в системах связи и средств связи.

Методы исследования. В работе использован метод непосредственного наблюдения и комплексного анализа языковых материалов с привлечением в некоторых случаях приемов системного анализа (рассмотрение синтагматико-парадигматических, синхронно-диахронических, языковых и речевых свойств и параметров). В ряде случаев применяются элементы лингвистического эксперимента и метода трансформации.

Научная новизна исследования заключается, прежде всего, в том, что в нем первые освещаются вопросы грамматической природы сложных пословичных конструкций с позиций современных научных требований, обуславливающих а) осмысление паремийных единиц в системе семантико-структурных и функциональных свойств; б) осмысление этих единиц малого жанра фольклора как особой формы мышления, как особой формы представления связи языка, языковой единицы с картиной мира в двух неродственных языках; в) осмысления их как особого класса устойчиво воспроизводящихся единиц высшего уровня.

Теоретическая значимость диссертации проявляется в том, что она помогает адекватному объяснению основных положений, связанных с устройством такой синтаксической единицы, как сложное предложение, с его семантико-структурной целостностью (т. е. целостностью семантической структуры), определяемой на уровне диалектики противопоставлений; в работе предложена определяемая модель описания сложных конструкций, модель, которая может адекватно применяться как при анализе обычных сложных предложений, так и сложных структур из паремиофразеологического фонда языка; данная модель описания предписывает рассмотрение пословичных единиц в системе фразеологии как трансязыковой величины.

Практическая значимость диссертации определяется возможностью использования ее результатов в процессе изучения, как синтаксиса сложных предложений, так и синтаксиса и поэтики паремиологических единиц, вопросов общей теории фразеологии. Результаты анализа могут быть использованы в составлении паремиофразеологических словарей азербайджанского и русского языков, а также в качестве материала для специальных курсов по фольклористике и паремиологии общих языков.

На защиту выносятся следующие основные положения:

1. Паремиологические конструкции сложного строения (ПСС) требуют дифференцированного изучения по сравнению со сложными предложениями из обычного языка, поскольку ПСС представляют «синтаксические» единицы более высокого порядка обобщения семантики, семантической структуры, и их привлечение для иллюстрации синтаксических явлений должно проводиться с учетом их специфики, отличая от обычных сложных предложений.

2. Паремиологические единицы представляют область «синтаксической фразеологии», которая составляет часть общей фразеологии как трансязыковой системы. Синтаксические и типологические свойства ПСС и обычных сложных предложений не во всем покрывают друг друга, не во всем идентичны, что предусматривает учет их ранговой принадлежности; эти различия касаются экспликации не только системы средств связи, не только возможностей компонентного расширения, но и семантико-структурной целостности;

3. Семантико-структурная целостность ПСС поддерживается и доказывается явлениями редукции, компрессии и прочими процессами, а также окказиональными (несистемными) формами паремий и их возможностями сочетать разнофункциональные компоненты. Типология многокомпонентных (усложненных) структур ПСС не дублирует общеизвестные классификации усложненных обычных предложений: в последних комбинаторные возможности шире, чем в системе ПСС, у них текстообразующие потенции также сильнее, чем в паремиях. В системе ПСС конструкции с последовательным подчинением и сочетания союзов в одном контактном ряду не представлены;

4. Синтаксис паремиологических единиц «работает» на совершенствование поэтической формы и концептуальной семантики. Базовой структурой всех двух- и многокомпонентных ПСС является двухполюсные конструкции, которые формируются вокруг одного главного типа связи.

Апробация диссертации. Диссертация выполнена на кафедре современного русского языка Бакинского славянского университета. Основные положения диссертации представлены в докладах, сделанных на республиканских и международных научных конференциях за рубежом; основные результаты исследования в виде статей опубликованы в сборниках «Гоголевские чтения», «Ученые записки» БСУ и др. Диссертация обсуждена на совместном заседании кафедр современного русского языка и современного азербайджанского языка.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы. Объем текста диссертации составляет 162 страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** обосновывается выбор темы исследования и ее актуальность, определяются объект и предмет исследования, степень изученности темы, цель и задачи, теоретическая и практическая значимость работы, ее научная новизна, излагаются положения, выносимые на защиту.

Первая глава **«История изучения пословиц и поговорок как объекта синтаксиса предложения»** посвящена вопросам истории теоретического освещения грамматической природы сложного предложения и пословичных конструкций. Современное понимание сложного предложения, его грамматической сути и функциональной значимости сложилось в течение долгой истории, длительных поисков ученых на протяжении более чем двух веков. Само понятие «сложное предложение» укрепилось в синтаксисе в середине XIX века. И с того времени шли упорные поиски того единственного свойства или комплекса свойств, противопоставляющих сложное предложение простому, а также осложненным конструкциям предложений. Словом, современные теории сложного предложения, так или иначе, уходят своими корнями в учения синтаксистов XIX века, которые, однако, относились к языковому материалу недифференцированно – исходя лишь из внешнего количественного состава предикативных единиц. Мнение же, что сложное предложение является выражением единой мысли, были сформулированы именно в трудах В.Сланского и П.Глаголевского⁴.

В начале 70-х годов XIX века появляется «Синтаксис языка русских пословиц» П.Глаголевского. Посвященное памяти В.Даля учебное пособие ставит своей первостепенной целью рассмотрение пословиц под углом русской грамматической теории. В качестве материала были привлечены лишь пословицы, собранные в сборнике «Пословицы русского народа» В.Даля. Автор видит отличительную черту языка пословиц в: а) особенной частоте эллиптических предложений, поскольку пословицы рождаются в живой непринужденной разговорной речи; б) особенном разнообразии способов выражения

---

⁴ Сланский В. Грамматика – как она есть и как должна быть. СПб, 1887, 192 с.

сказуемого в русском народном языке; в) в необыкновенной широте употребления инфинитивных предложений.

Одним из важнейших выводов П.Глаголевского следует считать то, что сложное (двучастное, бинарное) предложение рассматривается как синтаксическая единица, противопоставленная простому предложению: материал пословиц, позволяет автору рассматривать сложное предложение с позиций не суммативности, а интегративности, причем смысловые отношения между частями сложного предложения считаются одним из главных определяющих данную структуру свойств.

Такую же поддержку изучения пословичного синтаксиса выражает В.Сланский, исследовавший грамматическое и логическое начала в предложении. В своей довольно объемной книге В.Сланский выдвигает две основные идеи, связанные со структурно-семантической цельностью сложных предложений: а) так называемое придаточное предложение эквивалентно с элементом, членом главного предложения, а сложноподчиненное – это простое распространенное предложение; б) смысловую основу сложного предложения составляют логико-диалектические связи и отношения, «условие-следствие», «причина – следствие», противопоставление двух явлений и т.п., элементы которых взаимно определяют друг друга, взаимно предполагают друг друга. Последний тезис – диалектическая модель единства мысли – сама по себе плодотворна, если применять ее в области разграничения канонических сложных (двучастных) и многокомпонентных сложных конструкций различного объема и состава.

Сугубо лингвистическое серьезное изучение пословичных конструкций представлены также диссертационной работой Ф.Н.Шрама «Наблюдения над синтаксическим строением русских пословиц» а также работами З.К.Тарланова, которые носят строго научный (структурно-синтаксический) характер. В своих монографических работах «Синтаксис русских пословиц»; «Сравнительный синтаксис жанров русского фольклора»; «Очерки по синтаксису русских пословиц» и т.п. автор заложил основу структурно-синтаксического изучения русских пословиц и поговорок.

Развитие паремиологической теории азербайджанского языка начинается с середины XX столетия и представлены в работах

А.Гусейнзаде, Х.Зейналлы, а впоследствии – З.Ализаде⁵. Паремиология азербайджанского языка исторически складывалась как паремиография⁶ в результате чего в конце XIX века на страницах известного собрания СМОМПК («сборник материалов по описанию местных племен Кавказа») были напечатаны азербайджанско-русские словари пословиц, такие, как «Татарские пословицы и поговорки, записанные учителем прогимназии С.П.Зелинским» (1881), «Пословицы ширванских татар (Шемахинский и Геокчайский уезды Бакинской губернии)» (1898 г.) и др.

Вторая глава «**Особенности синтаксического строения пословиц, построенных по модели сложного предложения**» состоит из двух подглав. В первой подглаве второй главы были определены синтаксические особенности пословиц, сложного строения и сделаны выводы, что синтаксические процессы, происходящие в структуре ПСС, не во всем адекватны процессам, происходящим в структуре обычных сложных предложений. Неполнота одной из частей ПСС и наличие общего члена предложения не является особым средством связи между частями сложной структуры. Они являются следствием более значительного для скрепления этих частей явления – семантико-структурного параллелизма между соотносящимися частями сложной конструкции. Параллелизм частей ПСС обязательно поддерживается ритмо-мелодическим свойством, рисунком ПСС и русского и азербайджанского языков.

Паремиоконструкции с однородными сказуемыми признаны нами сложными предложениями и предикативным ядром, и носителем всех предикативных категорий является именно глагольное сказуемое.

Так называемый общий член предложения может представлять различные структурно-грамматические элементы, своеобразно подтверждающие двучастность (двухкомпонентность) последующей) общей структуры, т.е. сложность ПСС. Однородность различных элементов в структуре компонентов ПСС (особенно однородность сказуемых) и наличие общего члена предложения – две стороны

---

⁵ Əlizadə Z.Ə. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı. Bakı: Yazıçı, 1985; Hüseynzadə Ə. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1985; Zeynalı H. Azərbaycan atalar sözü. Bakı: Azərbaycanı tədqiq və tətəbbü səmiiyyətinin nəşriyyatı, 1926.

⁶ Гамидли А.А. История и современное состояние азербайджанско-русской паремиологической лексикографии: Канд... дисс... филол. наук. Баку, 2008.

одного явления, которое можно характеризовать как системная соотнесенность компонентов «сложного целого».

Итак, пословицы сложной структуры оказываются идентичными со сложными предложениями в своей лишь синтаксической устроенности – в том, что и те, и другие исключают как минимум два предикативных компонента, построенных по модели известных простых предложений и в том, что эти предикативные единицы соединяются между собой либо союзными средствами (сочинительными или подчинительными), либо же интонацией (при бессоюзной связи):

- *Добро не умрет, а зло пропадет.*
- *Коль груба работа, не красит и позолота.*
- *Тише едешь – дальше будешь.*
- *Nə tökərsən aşına, o da çıxar qarşına.*
- *Ata olmaq asandır, atalıq etmək çətin.*
- *Kimin arabasında gedirsən, onun da mahınısını oxumalısan.*

Во второй подглаве второй главы описывается система средств в пословицах сложной структуры, которая в свою очередь представлена средствами связи пословиц сложной структуры с сочинительной, подчинительной и бессоюзной связью.

Система средств связи в ПСС различных структур (сочиненных, подчиненных и бессоюзных) в целом уже, чем система средств связи в обычных сложных предложениях. Это – результат степени фразеологизации паремиологических единиц, которые сохраняют лишь лексико-грамматические элементы, необходимые для поддержания устойчивой формы, воспроизводящейся структуры. Особенно ярко это проявляется в конструкциях с нулевым союзом *ki* в азербайджанском языке:

Elə yerdə otur ki, səni ordan durğuzmasınlar.

Бессоюзная связь на уровне ПСС представляет собой специальную форму связи со значимым нулем, особым способом выражения семантико-синтаксических отношений между частями сложной конструкции. Наличие подобного способа соединения частей наряду с другими показателями подтверждают языковую реальность бессоюзных сложных предложений как в русском, так и в азербайджанском языках.

Нейтрализация лексико-грамматических средств связи усиливает, ускоряет развитие ритмо-мелодического рисунка ПСС, «уравновешивает» пропорциональность частей единого сложного целого. Это

главный фактор структурного развития ПСС, одно из существенных подтверждений более широкого распространения среди ПСС именно бессоюзных конструкций.

Третья глава **«Вопросы структурной и семантической целостности ПСС»** состоит из трех подглав.

В первой подглаве третьей главы мы рассматриваем семантико-структурную целостность как категориальный признак сложного предложения. Вопросы семантической и структурной целостности сложных предложений различных типов, как правило, трактовались с позиций интегративности компонентов, т.е. силы, степени связанности этих компонентов. Сложные предложения при этом естественно распадались на две основные группы: а) на СП, части которых обуславливали необходимое наличие друг друга как «взаимоподчиненные» элементы, и б) на СП, части которых допускали самостоятельное употребление в контактном ряду. Наличие в языке подобного «двоевластия» в области СП давало и дает основания для разных толкований грамматической природы сложного предложения. Такое толкование характерно для синтаксиса обоих языков, хотя в синтаксической теории и азербайджанского и русского языков исходят из того, что сложные предложения являются языковыми знаками, структурированными диалектикой самих жизненных ситуаций, когда что-то противопоставляется или сравнивается с чем-то, когда обозначается соотношение условие и следствие и т.п. Материал ПСС однозначно показывает семантико-структурную целостность этих сложных конструкций, т.е. семантико-структурную обязательность их частей не только в смысле наличия между ними тех или иных «традиционных» средств связи. Эту целостность ПСС демонстрируют на уровне различных системных форм и несистемных креативных образований – на материале: а) конструкций, в которых компоненты связаны «общей идеей», б) конструкций, в которых придаточное выполняет функцию строго необходимого члена в главном предложении.

Отмеченная целостность ПСС особенно ярко доказывается объективными семантико-структурными процессами, характерными только для устойчиво воспроизводящихся в своей целостности единиц. Это процессы редукции (сокращения одной из частей), контаминации (взаимной диффузии) компонентов ПСС, в результате чего сложное предложение превращается в простое:

- *Ешь пироги с грибами, да держи язык за зубами* = *Держи язык за зубами (поговорка)* = *держатъ язык за зубами (ФЕ)*

- *Neyleyirəm qızıl teştı ki, içində qan qusacagam* = *Neyləyirəm qızıl teştı (поговорка)* = *Qızıl teşt (ФЕ)*.

Другой процесс в структуре ПСС – это контаминация (т.е. сжатие) компрессия элементов двухчастной ПСС в одно монопредикативное предположение. В результате этого процесса обе части ПСС своеобразно диффузируют друг в друга, из ПСС складывается новая, сокращенная – контаминированная конструкция.

- *Изба красна пирогами* = *Изба красна не углами, она красна пирогами*.

- *Бабушка надвое сказала* = *Бабушка гадала, да надвое сказала* = *Бабушка гадала, да надвое сказала: либо дождик, либо снег, либо будет, либо нет*.

- *Dünənkı nökərçılıyınə baxma, bugünkü ağalığına bax* = *Dünənkı nökərçılıyınə niyə baxırsan, bugünkü ağalığına bax da* = *Dünənkı nökərçılıyınə yox, bu günkü ağalığına bax*.

Итак, контаминация лишней раз подтверждает направление эволюции паремиологических единиц – от большего текста к меньшему, к созданию целостного семантического облака ПСС.

Во второй подглаве третьей главы были описаны пословицы сложной структуры с разнофункциональными компонентами.

Эти структуры – антиподы тех единиц, которые подвержены контаминации и редукции; они доказывают семантико-структурную целостность ПСС на плоскости невозможности сокращения текста, поскольку компоненты его выражены функционально различными типами предложений (по цели высказывания).

Например:

- *Заварил кашу – не жалея масла*.

- *Məscidin qarısı açıq, itin həyasına nə gəldi*.

Как видно, компонентный состав первого ПСС включает повествовательное и побудительное предложения, а в составе второго примера сочетаются повествовательные и вопросительные предложения.

ПСС с разнофункциональными компонентами, по нашим подсчетам, составляют не более 0, 5 процентов от общего количества всех сложных конструкций. Эти подсчеты были проведены на материале сборников «Пословицы русского народа» В.И.Даля и «Atalar sözü»

А.Гусейнзаде. Соотношение почти одинаковое для азербайджанского языка.

Третья подглава этой главы посвящена окказиональным (несистемным) формам ПСС.

Несистемные формы пословиц служат особым доказательством семантико-структурной цельности и устойчивой воспроизводимости ПСС. Их смысловые и стилистические инновации становятся ясными и достигающими цели только благодаря тому, что называется социально-смысловой базой. Такой базой является общеизвестность всем говорящим не только смысла пословицы, но и ее неизменной (инвариантной) формы. Одним словом, это – процесс внутри-контекстуального преобразования устойчивых единиц.

- *Обжегся на молоке, дует и на воду; Обжегшись на молоке, станешь дуть и на воду; На своем молоке обжегся, и на чужую воду дует. Знаем мы это. (И.С.Тургенев «Отцы и дети»).*

- *Миру по нитке, голым станешь (А.Вознесенский) = С миру по нитке – голому рубаха.*

- *Büdcəni payızda sayarlar (Ayna qəz.) = Cücəni payızda sayarlar.*

- *Görünür belə adamlar var ki, onlara dilin qandıra bilmədiyini ancaq qılinc qandırır. (M.İbrahimov “Pərvanə”, I hissə) = (Qılinc qandıra bilmədiyini – dil qandırır.*

Четвертая глава «**Многокомпонентные (усложненные) ПСС и их разновидности**» состоит из двух подглав.

В первой подглаве четвертой главы описываются некоторые теоретические замечания, связанные с многокомпонентными ПСС. Тем самым многокомпонентные ПСС подтверждают идею о принципиальной бинарности (двуполярности) пословичных структур. Семантическая структура ПСС такова, что она не ориентирована на формирование открытых структур с широкими возможностями «обогащения» компонентами.

Материальное расширение обычных многокомпонентных предложений практически безграничны, они «развиваются», оформляются в размеренной письменной речи. ПСС усложненной структуры таких возможностей не имеют: они конструируются в зависимости от объема перцептивной памяти говорящего-слушающего в неприужденной речи; это есть лингво-психологическая основа синтаксической организации пословиц «больших объемов» и их лимитации.

Во второй подглаве четвертой главы описана типология усложненных обычных предложений, в которой выделяются единицы а) с соподчинением, б) с последовательным подчинением, в) с комплексным подчинением и многочисленные разновидности структур смешанной структуры находят свое подтверждение в рамках системы единиц без последовательного подчинения (их практически нет в паремиях) и без многих разновидностей предложений со смешанной связью (без конструкций с разнородной связью, когда выделяется два или несколько типов главной связи). Поэтому многочисленные ПСС структурируются на основе двучастных сложных предложений и не допускают 5-6-ти и далее – компонентного усложнения. Тем самым мы склонны думать, что бинарные, двучастные сложные предложения следует признать синтаксической единицей особого уровня, поскольку они обладают и семантическим, и формально-грамматическим, и лингво-психологическим, а также логико-философским (диалектическим) своеобразием.

- *Горе тому, кто плачет в дому, а вдвое горе тому, кто плачет без дому.*

- *Рыба ищет, где глубже, а человек, где лучше.*

- *Денег много – великий грех, денег мало – грешней того.*

- *Не то дорого, что красного золота, а то дорого, что мастера доброго.*

- *Adam var ki, yemək üçün yaşayır, adam var – yaşamaq üçün yeyir.*

- *Al da geysən, yaraşar, şal da geysən, yaraşar.*

- *İnək nə içər – süd olar, ilan su içər – zəhər olar.*

Анализ материала двух языков на фоне паремиологических конструкций еще раз подтверждает мысль о семантико-структурной целостности сложного предложения (функциональной целостности СП) и объективно доказывает, что СП требует прежде всего трактовки с точки зрения интегративности, а не суммативности. Иначе говоря, СП представляет единое целое как с точки зрения межкомпонентных логико-смысловых отношений, так с точки зрения взаимосвязанностей и взаимовлияния этих компонентов.

В заключении представлены основные выводы и обобщения, вытекающие из содержания диссертации. Анализ двух языков на фоне паремиологических конструкций еще раз подтверждает мысль о семантико-структурной целостности сложного предложения и объективно доказывает, что СП требует прежде всего трактовки с

точки зрения интегративности, а не суммативности. Иначе говоря, СП представляет единое целое как с точки зрения межкомпонентных логико-смысловых отношений, так и с точки зрения взаимосвязанностей и взаимовлияния этих компонентов.

Основные положения диссертации нашли отражение в следующих публикациях автора:

1. Система средств связи в пословицах сложной структуры // *Elmi xəbərlər. BDU. Bakı, 2013, №1, с.115-124.*

2. Система средств связи в пословицах сложной структуры / *Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransı. Bakı, 2013, II hissə, s.242-245.*

3. К истории изучения пословиц и поговорок как объекта синтаксиса предложения // *Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутаржим, 2013, №4, с.88-93.*

4. Семантико-структурная целостность как категориальный признак сложного предложения и ее языковое выражение // *Ученые записки БСУ. Bakı, 2014, №2, с.142-151.*

5. Оказиональные (несистемные) формы пословиц сложной структуры // *Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2014, №1, с.106-109.*

6. Паремиологические единицы сложной структуры (ПСС) с разнофункциональными компонентами // *Elmi əsərlər. Bakı-Kiyev-Minsk, 2016, №2, с.156-163.*

7. Семантико-структурная целостность как категориальный признак сложного предложения // *Вестник МГОУ. Москва, 2016, №5, с. 79-89.*

8. Многокомпонентные пословицы сложной структуры смешанного типа / *Материалы VI международной научно-практической конференции «Культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования». Москва, 2017, с. 93-96.*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SEVİL YARBALA qızı NƏBİYEVA

**MÜRƏKKƏB CÜMLƏ MODELİ ÜZRƏ QURULMUŞ
ATALAR SÖZLƏRİNİN SEMANTİK-SİNTAKTİK TƏŞKİLİ
(RUS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN MATERIALLARI
ƏSASINDA)**

5707.01 – Slavyan dilləri (rus dili)

5706.01 – Azərbaycan dili

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI – 2018

**Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin
Müasir rus dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir**

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
İlyas Həmidulla oğlu HƏMİDOV

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Təvəkkül Hadi oğlu ŞÜKÜRBƏYLİ

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Həbib Adil oğlu MİRZƏYEV

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Xarici dillər və onların tədrisi metodikası
və Azərbaycan dilçiliyi kafedraları

Müdafiə “___” aprel 2018-ci il saat ___-da Bakı Slavyan Universiteti nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 33.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” mart 2018-ci il tarixində göndərilmişdir.

**D.02.071 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi**

filologiya üzrə elmlər doktoru,
dosent **N.Ş.MƏMMƏDOV**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqat işinin aktuallığı. Mürəkkəb cümlənin qrammatik təbiətinin sintaktik vahid kimi öyrənilməsi iki əsrdən artıq olan bir dövrü əhatə edir. Mürəkkəb cümlənin daha müfəssəl nəzəriyyəsi akademik A.A.Barsovun “Rusiya qrammatikası” adlı əsərində verilmişdir. “Mürəkkəb cümlə” anlayışı ilk dəfə A.A.Barsov tərəfindən tətbiq edilmişdir. Lakin həmin dövrə qədər “dövr”, “mürəkkəb ibarə”, “mürəkkəb nitq” kimi ifadələrdən istifadə olunurdu⁷.

Buna baxmayaraq, mürəkkəb cümlələrin quruluş xüsusiyyətlərinin adekvat şəkildə kifayət qədər təsvir olunmaması səbəbindən mürəkkəb cümlə sintaksisi nəzəriyyəsinin bütünlüklə formalaşmasını qəbul etmək çətinidir. Bunların arasında aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır:

a) mürəkkəb cümlələrin kəmiyyət tərkibi məsələsi hələ də həll olunmamış qalır. Başqa cür ifadə etsək, bu, mürəkkəb cümlənin iki, üç və ya daha çox “sadə cümlə”dən ibarət olması məsələsidir. Əslində, mürəkkəb cümlənin demək olar ki, bütün təriflərində “iki və ya daha çox hissədən ibarət olması” səslənir, bu isə mürəkkəb cümlələrin və tərkibində üç və ya daha çox predikativ vahidləri olan çoxkomponentli (mürəkkəb) konstruksiyaların fərqləndirilməsini çətinləşdirir. Mürəkkəb cümlənin binar (məcburi ikihissəli) anlayışı da qeyri-müəyyən olaraq qalır. Belə ki, iki predikativ vahiddən ibarət olan mürəkkəb cümlələr, eləcə də üç və ya daha çox predikativ vahidləri özündə birləşdirən mürəkkəb cümlələr də ikihissəli ola bilər.

b) mürəkkəb cümlələrin tərkibində birləşən “sadə cümlələr”in qrammatik təbiəti (statusu) haqqında məsələni tamamilə həll olunmuş hesab etmək də çətinidir. Baxmayaraq ki, bu sahədə N.S.Pospelov, V.A.Beloşapkov və digər mütəxəssislərin çox ciddi tədqiqatları mövcuddur. Sözügedən müəlliflərin tədqiqatları bu problemi yalnız təcrid edilmiş binar quruluşu səviyyəsində həll edir. Burada isə “dinamika – statika” oppozisiyası daxilində mürəkkəb cümlənin predikativ hissələrinin (komponentlərinin) nədən ibarət olduğunu müəyyən etmək daha asandır.

c) bağlayıcı mürəkkəb cümlələrin dil reallığı, onların vahid üç nüvə sistemində həm mürəkkəb tabesiz, həm də mürəkkəb tabeli cümlələrə qarşı

---

⁷ Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса. Москва, МГУ, 1958, с. 65.

qoyulan quruluş əlamətlərinə malik olması sualına cavab vermək hələ də çətinidir.

d) sintaksis nəzəriyyəsinə həmçinin xəbərlərlə quruluşların qrammatik təbiəti məsələsi ciddi bir boşluq olaraq qalır;

e) tam dolğun araşdırılmamış məsələlər sırasında mühüm əhəmiyyət daşıyan dil materialına qarşı fərqləndirilməmiş münasibət bir nümunə kimi cəlb edilir; söhbət nəzəri qurğuların və təsnifatların təsvir edilməsi üçün tədqiqatçıların həmcins olmayan dil materiallarının mürəkkəb cümlələr fondundan cəlb edilməsindən gedir: Burada bir qayda olaraq, həm adi cümlələr sırasından, həm də paremio-frazeoloji fonda nümunələrə rast gəlinir.

Müxtəlif cinsli dil materialının cəlb edilməsi ilə bağlı olan belə vəziyyəti yalnız rus dilində qrammatik əsərlərin müəllifləri üçün deyil, eyni zamanda Azərbaycan dilinin qrammatik təsviri üçün xronik hesab etmək olar. Eyni zamanda, müasir paremioloji elm belə bir fikrə söykənir ki, qrammatik vahidlərin (xüsusən kateqoriya-sintaktik) sistemi paremioloji vahidlərin – xüsusilə atalar sözləri və zərb-məsəllərin və hətta daha çox predikativ quruluşlu frazeoloji vahidlərin xüsusiyyətlərini heç də həmişə əhatə etmir. Deyilənlərin doğruluğunu sübut etmək üçün A.N.Şramm, İ.Savenkova, Z.K.Tarlanov, G.L.Permyakov, İ.H.Həmidov və başqalarının paremiologiyaya dair əsərləri ilə tanış olmaq kifayətdir. Həmin tədqiqatçılar təsdiq edirlər ki, adi cümlələr paremioloji vahidlərdən əsasən qrammatik mənanın eyniləşdirilmə dərəcəsi, “predikativ vahidlərin semantik strukturunun ümumiləşdirilmə”⁸ dərəcəsi ilə fərqlənir.

Qeyd edilən müddəalar bütünlüklə monopredikativ vahidlərin, həm də iki- və daha çox predikativ konstruksiyaların sahəsinə aiddir. Bu mənada, sintaksistlərin öhdəsinə frazeoloji xarakteristikanın müxtəlif dərəcələrinin predikativ konstruksiyalarının məlumatlarını və xüsusiyyətlərini sistemləşdirmək üçün bir çox vəzifələr düşür. Əks halda, 1) adi cümlələrin (o cümlədən mürəkkəb) struktur sxemlərinin atalar sözləri və ibarələrinin struktur sxemləri ilə necə uyğunlaşması, 2) adi cümlələrin paradiqmatik-sintaqmatik potensialının həcmnin oxşar atalar sözləri və zərb-məsəllər ilə hansı nisbətdə olduğu; 3) paremioloji inventarın mürəkkəb konstruksiyalarında rus və ya Azərbaycan dillərinin budaq cümlələrinin bütün sabit növlərinin (nəticə, əlaqə və s.) nə üçün təmsil olunmaması və bir çox digər maraqlı məsələlər mübahisəli və ya tam araşdırılmamış olaraq qalmaqdadır.

---

⁸ Гамидов И.Г. Философия грамматики афоризмов и пословиц. Баку: Сабак, 2001, с. 10.

Atalar sözləri və zərb-məsəllər ilə bağlı qrammatik formaların və hadisələrin öyrənilməsinin səmərəliliyi və aktuallığı böyük paremioloq V.İ.Dal tərəfindən gözəl ifadə olunmuşdur: “Atalar sözündə daxili və xarici libasları fərqləndirmək olar, birincisi ritorikaya, ikincisi isə qrammatika və prosodiyə aiddir. Qrammatika atalar sözlərindən çox şeyi öyrənməkdən savayı, özlərinin çox hissələrində onlara görə yenidən səhifələyə bilərdi”⁹.

Bu, paremioloji vahidlərin son dərəcə linqvistik, və xüsusilə qrammatik xüsusiyyətlərinin işıqlandırılması üçün ən yaxşı ifadələrdəndir.

V.İ.Dalın dəyərli leksikoqrafik (paremioloji) tədqiqatlarına xüsusi qiymət verərək, biz onun rus dilinin bütün tanınmış paremioloji kolleksiyaları arasında ən həcmli “Пословицы русского народа” məcmuəsini, həmçinin kifayət qədər atalar sözləri və zərb-məsəllər, onların mənası ilə şərhləri verilmiş “Толковый словарь живого великорусского языка” kitabını əsas mənbələr kimi götürmüşük.

Azərbaycan dilində bizim üçün tərkibinə görə ən zəngin atalar sözləri məcmuəsi sayılan və təxminən 15 min vahiddən ibarət olan A.Hüseynzadənin “Atalar sözü” kitabı əsas material mənbəyi kimi götürülmüşdür. Tədqiqata həmçinin rus və azərbaycanlı müəlliflərdən Q.L.Permyakov, M.İ.Mixelson, A.M.Jigulyov, İ.İ.İllustrov, J.Məmmədov və başqalarının atalar sözləri və zərb-məsəllər məcmuələri cəlb edilmişdir.

Tədqiqatda tərcümə olunan paremioloji lüğətlərin materiallarından da istifadə olunmuşdur. Məndə paremioloji vahidləri təmsil edən bədii ədəbiyyatın nümunələrinə xüsusi yer ayrılmışdır.

Tədqiqatın obyektı. İki qohum olmayan dillərdə mürəkkəb quruluşlu atalar sözləri konstruksiyalarının qrammatik təbiətinin dərkı məsələləri, mürəkkəb cümlənin, ümumiyyətlə, ayrı-ayrı sintaktik vahidin və, xüsusilə, atalar sözlərinin quruluşunun statusunu müəyyən edən tipoloji sistem xüsusiyyətləri tədqiqatın obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın predmetı. Rus və Azərbaycan dillərinin modelinin ümumi sistemində konkret mürəkkəb quruluşlu atalar sözləri, onların sadə dildə olan konstruksiyaları ilə sistemli əlaqələri və təsnifat sxemləri tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi iki dilin semantik-funksional bütövlüyünü xüsusi sintaktik düşüncə səviyyəsinin vahidi kimi müəyyən etmək üçün mürəkkəb paremioloji birləşmələrin strukturunun təsviridir.

---

⁹ Даль В.И. Пословицы русского народа (напутное). Москва: Учпедгиз, 1957, с. 23.

Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardır:

1) Mürəkkəb quruluşlu atalar sözlərinin (MQAS) azaldılmasının və ya komponent yayılmasının əsas sintaktik parametrlərinin müəyyən edilməsi;

2) Minimal və mürəkkəb tərkibli (MQAS) tipoloji cəhətdən mükəmməl təsnifatının tədqiqi üzrə bu və ya digər sintaktik hadisələr üçün mürəkkəb quruluşlu atalar sözlərinin nümunəvi material kimi istifadə edilməsinə dair tövsiyələrin verilməsi;

3) Kommunikasiya və kommunikasiya vasitələri sistemlərində kompressiyanın, semantikanın bütövlüyü və sabitliyini saxlamaqla struktur dəyişiklikləri sistemində təkamül meyllərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə mürəkkəb quruluşlu atalar sözlərinin strukturunda konstruktiv əhəmiyyətli dəyişikliklərin kompleks təsviri.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində dil materiallarının birbaşa müşahidə və kompleks analizi, bəzi hallarda sistem analizi üsullarının (sintaqmatik-paradiqmatik, sinxron-diaxronik, dil və nitq xüsusiyyətləri və parametrləri nəzərə alınmaqla) metodundan istifadə edilmişdir. Bir sıra hallarda lingvistik eksperiment və transformasiya metodu elementləri tətbiq olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada ilk dəfə olaraq mürəkkəb atalar sözləri konstruksiyalarının qrammatik təbiətinin problemləri müasir elmi tələblər baxımından işıqlandırılır. Bunlar aşağıdakı faktlarla müəyyənləşir: a) semantik struktur və funksional xüsusiyyətlər sistemində paremik vahidlərin dərk edilməsi; b) iki qohum olmayan dillərdə kiçik folklor janrının bu vahidlərinin düşüncənin, dil əlaqələrinin, dünya mənzərəsi ilə dil vahidinin xüsusi bir forması kimi dərk; c) onların yüksək səviyyədə sabit təkrarlanan vahidlərin xüsusi sinfi kimi anlamı.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, qarşı qoyma dialektikası səviyyəsində müəyyən edilən semantik-struktur bütövlüyü ilə mürəkkəb cümlə kimi belə bir sintaktik vahidin quruluşu ilə bağlı olan əsas müddəaları kifayət qədər izah etməyə kömək edir; işdə mürəkkəb konstruksiyaları təsvir etmək üçün müəyyən edilən bir model təklif olunur; bu model həm adi mürəkkəb cümlə, həm də dilin paremiofrazoloji fondundan mürəkkəb strukturların təhlili üçün lazımi şəkildə tətbiq oluna bilər; hazırkı təsvir modeli frazeologiya sistemində atalar sözləri vahidlərini translingvistik kəmiyyət kimi qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onun nəticələrinin mürəkkəb cümlə sintaksisinin, eləcə də paremioloji vahidlərin sintaksis və poetikasının, frazeologiyanın ümumi nəzəri məsələlərinin öyrənmə prosesində istifadə etmək imkanı ilə müəyyənləşdirilir. Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan və rus

dillərinin paremioloji lüğətlərinin tərtib edilməsində, həmçinin folklorşünaslıq və ümumi dillərin paremiologiyası üzrə xüsusi kurslar üçün material kimi istifadə oluna bilər.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Mürəkkəb quruluşlu paremioloji konstruksiyalar (MQPK) normal dildən mürəkkəb cümlələrlə müqayisədə fərqli bir araşdırma tələb edir, çünki MQPK semantikanın yüksək səviyyədə ümumiləşdirilməsinin, semantik strukturun "sintaktik" vahidlərini əks etdirir və təsvir olunmaq üçün sintaktik fenomenlərin cəlb edilməsi onların spesifikliyi nəzərə alınaraq, adi mürəkkəb cümlələrdən fərqləndirilərək keçirilməlidir;

2. Paremioloji vahidlər trans-lingvistik sistem kimi ümumi frazeologiyanın bir hissəsini meydana gətirən "sintaktik frazeologiya" sahəsini təşkil edir. MQPK-nin və adi mürəkkəb cümlələrin sintaktik və tipoloji xüsusiyyətləri heç də həmişə bir-birini əhatə etmir, tam oxşamır, bu isə onların mənsubiyyət dərəcəsini qabaqcadan nəzərə alır; bu fərqlər yalnız rabitə sisteminin izahı və komponentlərin genişləndirilməsi imkanları deyil, həm də semantik struktur bütövlüyə də aiddir;

3. MQPK-nin semantik-struktur bütövlüyü reduksiya, kompresiya hadisələri və digər proseslərlə, eyni zamanda ardıcıl (sistemli olmayan) paremiyaların formaları və onların müxtəlif funksiyalı komponentlərini birləşdirmək bacarığı ilə təsdiqlənir və sübuta yetirilir. MQPK-nin çoxkomponentli strukturlarının tipologiyası adi mürəkkəb cümlələrin tanınmış təsnifatlarını təkrarlamır: sonuncuda kombinasiya imkanları MQPK sistemindən daha genişdir, onların paremiya ilə müqayisədə daha güclü mətn yaradan potensialları var. MQPK sistemində ardıcıl tabeliyə malik olan konstruksiyalar və bağlayıcıların uyğunluğu bir əlaqə sırasında təmsil olunmur;

4. Paremioloji vahidlərin sintaksisi bədii forma və konseptual semantikanın təkmilləşdirilməsi üçün "işləyir". Bütün iki və çoxkomponentli MQPK-nin əsas strukturu bir əlaqə növü ətrafında formalaşan ikiqütblü konstruksiyalardır.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Müasir rus dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları respublika və beynəlxalq elmi-praktik konfranslarında məruzə edilmişdir. Tədqiqatın əsas nəticələri müxtəlif məcmuələrdə Azərbaycanda və xaricdə məqalələr şəklində çap olunmuşdur. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Müasir rus dili və Müasir Azərbaycan dili kafedralarının birgə iclasında müzakirə edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 162 səhifədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə dissertasiyanın aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsədi, vəzifələri, metodları müəyyən edilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti şərh edilir, müdafiəyə çıxarılan müddəalar təqdim olunur.

Birinci fəsil **“Atalar sözləri və zərb-məsəllərin öyrənilmə tarixi cümlə sintaksisinin obyektı kimi”** mürəkkəb cümlə və atalar sözləri konstruksiyalarının qrammatik təbiətinin nəzəri işıqlandırılma tarixinə həsr olunmuşdur. Mürəkkəb cümlənin, onun qrammatik mahiyyətinin və funksional əhəmiyyətinin müasir anlayışı uzun illər ərzində, iki əsrdən çox müddətdə alimlərin apardığı elmi araşdırmalarda formalaşmışdır. “Mürəkkəb cümlə” anlayışı sintaksisdə XIX əsrin ortalarında möhkəmlənmişdir. Və o zamandan bəri mürəkkəb cümləni, eyni zamanda cümlənin mürəkkəb konstruksiyalarını sadə cümləyə qarşı qoyan yeganə xüsusiyyət və ya xüsusiyyətlər kompleksinin daimi axtarışları aparılmışdır. Bir sözlə, mürəkkəb cümlənin müasir nəzəriyyələri, bu və ya digər şəkildə, XIX əsrin sintaksistlərinin tədqiqlərinə köklənmişdir. Lakin onlar dil materialına predikativ vahidlərin xarici kəmiyyət tərkibinə əsaslanaraq fərqli olmayan münasibətlə yanaşmışdılar. Mürəkkəb cümlənin vahid bir fikrin ifadəsi olması V.Slanski və P.Qlaqolevskinin əsərlərində dəqiqləşdirilmişdir ¹⁰.

XIX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində P.Qlaqolevskinin “Rus atalar sözlərinin sintaksisi” adlı dərş vəsaiti meydana gəldi. V.Dalın xatirəsinə həsr olunmuş dərşliyin əsas məqsədi atalar sözlərini rus qrammatik nəzəriyyəsi baxımından nəzərdən keçirmək idi. Material kimi yalnız V. Dalın “Rus xalqının atalar sözləri”ndə toplanmış atalar sözlərindən istifadə edilmişdir. Müəllif atalar sözlərinin dilinin fərqli xüsusiyyətini a) elliptik cümlələrin xüsusi tezliyində (çünki atalar sözləri danışıq dilində təbii yolla əmələ gəlir); b) rus xalq dilində xəbərin ifadə üsullarının müxtəlifliyində; c) infinitiv cümlələrin istifadəsinin qeyri-adi genişliyində görür.

P.Qlaqolevskinin ən mühüm nəticələrindən biri mürəkkəb (iki tərkibli, binar) cümlənin sadə cümləyə qarşı qoyulmuş sintaktik vahid kimi hesab

---

¹⁰ Сланский В. Грамматика – как она есть и как должна быть. СПб, 1887, 192 с.

olunmasıdır: atalar sözlərinin materialı müəllifə mürəkkəb cümləni summativlik deyil, integrativlik ideyaları baxımından nəzərdən keçirmək imkanı verir, bununla belə mürəkkəb cümlənin hissələri arasında məna əlaqələri bu strukturu müəyyən edən əsas xüsusiyyətlərdən biri hesab olunur.

Atalar sözü sintaksisinin öyrənilməsinin belə tərəfdarlarından biri də cümlədə qrammatik və məntiqi başlanğıcın prinsiplərini araşdıran V.Slanskiyədir. V.Slanski özünün çox həcmli kitabında mürəkkəb cümlələrin struktur və semantik bütövlüyünə aid iki əsas fikri təklif edir: a) sözügedən budaq cümlə baş cümlənin üzvü ilə ekvivalentlik təşkil edir, tabeli mürəkkəb cümlə isə geniş yayılmış sadə cümlədir; b) mürəkkəb cümlənin semantik əsasını məntiqi-dialektik münasibətlər və əlaqələr, “şərt-nəticə”, “səbəb-nəticə”, iki hadisənin qarşı-qarşıya qoyulması və s. qarşılıqlı olaraq bir-birini müəyyən edən, bir-birini şərtləndirən elementlər. Sonuncu tezis – əqidə birliyinin dialektik modeli – fərqli həcm və tərkibdə kanonik mürəkkəb (iki hissəli) və çoxkomponentli mürəkkəb strukturların fərqləndirilməsi sahəsində təbii edildikdə öz-özlüyündə səmərəlidir.

Atalar sözləri konstruksiyalarının tamamilə linqvistik aspektdən araşdırılması F.N.Şramın “Rus atalar sözlərinin sintaktik quruluşuna dair müşahidələr” mövzusunda dissertasiyası və həmçinin Z.K.Tərlovun ciddi elmi (struktur-sintaktik) xarakter daşıyan əsərləri ilə təqdim olunmuşdur. Müəllif “Rus atalar sözlərinin sintaksisi”; “Rus folklor janrlarının müqayisəli sintaksisi”; “Rus atalar sözlərinin sintaksisinə dair oçerklər” və digər monoqrafiyalarında rus atalar sözləri və zərb-məsəllərin struktur-sintaktik öyrənilməsinin əsasını qoymuşdur.

Azərbaycan dilinin paremioloji nəzəriyyəsinin inkişafı XX əsrin ortalarından başlayır və A.Hüseynzadə, H.Zeynallı, sonralar isə Z.Əlizadənin tədqiqatlarında verilmişdir¹¹. Azərbaycan dilinin paremiologiyası tarixən paremiografiya kimi inkişaf etmişdir¹², bunun nəticəsində XIX əsrin sonunda “Qafqazın yerli tayfalarının təsviri haqqında materiallar toplusu” adlı məşhur məcmuənin səhifələrində azərbaycanca-rusca atalar sözləri çap olunmuşdur. Buraya “Gimnaziya müəllimi S.P.Zelenski tərəfindən qeydə alınmış tatar atalar sözləri və məsəlləri” (1881), “Şirvan

---

¹¹ Əlizadə Z.Ə. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı. Bakı: Yazıçı, 1985; Hüseynzadə Ə. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1985; Zeynallı H. Azərbaycan atalar sözü. Bakı, Azərbaycanı tədqiq və tətəbbü cəmiyyətinin nəşriyyatı, 1926.

¹² Гамидли А.А. История и современное состояние азербайджанско-русской паремнологической лексикографии. Канд... дисс... филол. наук. Баку, 2008.

tatarlarının atalar sözləri (Bakı quberniyasının Şamaxı və Göyçay qəzaları)” (1898) və digər toplular daxildir.

“Mürəkkəb cümlə modeli üzrə qurulmuş atalar sözlərinin sintaktik struktur xüsusiyyətləri” adlanan ikinci fəsil iki yarım fəsildən ibarətdir. Birinci yarım fəsildə atalar sözlərinin, mürəkkəb quruluşların sintaktik xüsusiyyətləri araşdırılır və belə nəticələrə gəlinir ki, mürəkkəb quruluşlu atalar sözlərinin (MQAS) strukturunda meydana gələn sintaktik proseslər adi mürəkkəb cümlələrin strukturunda baş verən bütün müvafiq proseslərlə eynilik təşkil etmir. MQAS-ın bir hissəsinin natamamlığı və ümumi cümlə üzvünün olması mürəkkəb strukturun hissələri arasında xüsusi bir əlaqə vasitəsi deyil. Bunlar mürəkkəb konstruksiyanın əlaqələndirici hissələri arasında semantik-struktur paralelizmin – daha vacib olan bir fenomenin bu hissələrinin birləşdirilməsinin nəticəsidir. MQAS-ın hissələrinin paralelizmi rus və Azərbaycan dillərinin ritm-melodik xüsusiyyəti, MQAS-ın təsviri tərəfindən mütləq dəstəklənir.

Həmcins xəbərlərlə işlənən paremiokonstruksiyaları biz mürəkkəb cümlələr, predikativ əsas və bütün predikativ kateqoriyaların daşıyıcısı kimi qəbul edirik.

Cümlənin ümumi üzvü ümumi strukturun, yəni MQAS-ın mürəkkəbliyinin ikiliyini (iki komponentlilik) özündə təsdiqləyən müxtəlif struktur və qrammatik elementləri təmsil edə bilər. MQAS-ın komponentlərinin quruluşunda müxtəlif strukturların həmcinsliyi (xüsusilə, xəbərlərin həmcinsliyi) və cümlənin ümumi üzvü olması eyni hadisənin iki tərəfidir ki, bu isə “mürəkkəb bütöv” komponentlərin sistemli bir korrelyasiyası kimi xarakterizə edilə bilər.

Beləliklə, mürəkkəb quruluşlu atalar sözləri yalnız özünün sintaktik tənzimlənməsində mürəkkəb cümlələrlə eynidir – onların hər ikisi məlum olan sadə cümlələr modelinə görə qurulmuş ən azı iki predikativ komponenti istisna edir və bu predikativ vahidlər bir-biri ilə ya bağlayıcı vasitələrlə (tabesizlik və ya tabelik), və ya intonasiya ilə (bağlayıcısız əlaqədə) bağlanırlar:

- *Добро не умрет, а зло пропадет.*
- *Коль груба работа, не красит и позолота.*
- *Тутше едешь – дальше будешь.*
- *Нə төкəрсən ашына, о да çıxар qarşына.*
- *Ata olmaq asandır, atalıq etmək çətin.*
- *Kimin arabasında gedirsən, onun da mahnısını oxumalısan.*

İkinci yarımfəsildə mürəkkəb quruluşlu atalar sözlərində vasitələr sistemi təsvir olunur, bu isə, öz növbəsində, mürəkkəb quruluşlu atalar sözlərinin tabesizlik, tabelik və bağlayıcısız əlaqə vasitələri ilə təmsil olunur.

Müxtəlif quruluşlu (tabesizlik, tabelik, bağlayıcısız) MQAS-da əlaqə vasitəsi sistemi adi mürəkkəb cümlələrdə kommunikasiya vasitələrindən daha dar olur. Bu, quruluşu təkrarlayan sabit formanı saxlamaq üçün məhz lazım olan leksik-qrammatik elementləri saxlayan paremioloji vahidlərin frazeologizmləşmə dərəcəsinin nəticəsidir və, xüsusilə, Azərbaycan dilində *ki* sıfır bağlayıcısı ilə olan konstruksiyalarda özünü daha aydın büruzə verir:

Elə yerdə otur ki, səni ordan durğuzmasınlar.

MQAS səviyyəsində bağlayıcısız əlaqə sıfır mənasını ifadə edən xüsusi bir ünsiyyət formasıdır, mürəkkəb konstruksiyaların hissələri arasında semantik-sintaktik əlaqələri ifadə etmək üçün ayrıca bir üsuldur. Digər göstəricilərlə yanaşı, birləşmənin belə bir üsulunun mövcudluğu həm rus, həm də Azərbaycan dillərində bağlayıcısız mürəkkəb cümlələrin dil reallığını təsdiqləyir.

Leksik-qrammatik kommunikasiya vasitələrinin neytrallaşdırılması MQAS-ın ritm-melodik modelinin inkişafını gücləndirir, sürətləndirir, vahid sintaktik bütövün bütün hissələrinin mütənəsibliyini “tarazlaşdırır”. Bu, MQAS-ın struktur inkişafının əsas amilidir, MQAS arasında daha geniş yayılmış məhz bağlayıcısız konstruksiyaların mühüm təsdiqlərindən biridir.

Üçüncü fəsil **“MQAS-ın struktur və semantik bütövlüyü məsələləri”** üç yarımfəsildən ibarətdir.

Birinci yarımfəsildə biz semantik-struktur bütövlüyü mürəkkəb cümlənin kateqoriya əlaməti kimi nəzərdən keçiririk. Müxtəlif növ mürəkkəb cümlələrin semantik və struktur bütövlüyü məsələləri, bir qayda olaraq, komponentlərin integrativliyi baxımından, yəni bu komponentlərin qüvvəsi, bağlılıq dərəcəsi mövqeyindən şərh edilmişdir. Mürəkkəb cümlələr təbii olaraq iki əsas qrupa bölünmüşdür: a) hissələrinin bir-birini “qarşılıqlı tabelik” elementləri kimi zəruri olduğunu şərtləndirən mürəkkəb cümlələr və b) hissələrinin kontakt sırada müstəqil olaraq işlənilməsi mümkün hesab edilmiş mürəkkəb cümlələr. Mürəkkəb cümlələr sahəsində belə bir “ikili hakimiyyətin” dildə mövcudluğu mürəkkəb cümlənin qrammatik təbiətinin fərqli izahına əsas vermiş və verməkdədir. Bu təfsir hər iki dilin sintaksisi üçün xarakterikdir. Əslində, həm Azərbaycan dilinin, həm də rus dilinin sintaktik nəzəriyyəsi ona əsaslanır ki, mürəkkəb cümlələr həyati hadisələrin dialektika vasitəsilə müəyyən struktura malik olan dil işarəsidir. Burada hər hansı bir şey başqa bir şeylə qarşılaşdırılır və ya müqayisə edilir, şərt və

nəticə əlaqəsi göstərilir və s. MQAS materialları bu mürəkkəb konstruksiyaların semantik-struktur bütövlüyünü birmənalı şəkildə göstərir, yəni onların hissələrinin semantik nizam məcburiliyi təkcə onların arasında “ənənəvi” əlaqə vasitələrinin mövcudluğu mənasında deyil. MQAS-ın bu bütövlüyü müxtəlif sistemli və qeyri-sistematik kreativ formaların səviyyəsinə nümayiş olunur:

a) komponentlərin “ümumi fikir” ilə əlaqələndirildiyi konstruksiyalar;

b) budaq cümlənin baş cümlədə ciddi zəruri üzvünün funksiyasını yerinə yetirdiyi konstruksiyalar.

MQAS-ın qeyd olunan bütövlüyü öz bütövlüyündə təkcə sabit formada təkrarlanan vahidlər üçün xarakterik olan obyektiv semantik-struktur proseslərlə sübuta yetirilir. Bunlar MQAS-ın komponentlərinin reduksiya (hissələrin birinin ixtisarı), kontaminasiya (qarşılıqlı diffuziya) prosesləridir və bunun nəticəsində mürəkkəb cümlə sadə cümləyə çevrilir:

- *Ешь пироги с грибами, да держи язык за зубами* = *Держи язык за зубами (поговорка)* = *держатъ язык за зубами (ФЕ)*

- *Нейлэйрәм qızıl teşti ki, içində qan qusacağam* = *Нейлэйрәм qızıl teşti (поговорка)* = *Qızıl teşt (ФЕ)*.

Mürəkkəb quruluşlu atalar sözlərinin strukturunda başqa bir proses iki hissəli MQAS elementlərinin bir monopredetativ fərziyyə ilə birləşməsidir. Bu prosesin nəticəsi olaraq MQAS-ın hər iki hissəsi bir-birinə diffuziya edir (qarışır), MQAS-dan yeni, qısaldılmış konstruksiya əmələ gəlir.

- *Изба красна пирогами* = *Изба красна не углами, она красна пирогами.*

- *Бабушка надвое сказала* = *Бабушка гадала, да надвое сказала* = *Бабушка гадала, да надвое сказала: либо дождик, либо снег, либо будет, либо нет.*

- *Дүнәнki нөкәрçилиyinə baxma, bugünkü ağalığına bax* = *Дүнәнki нөкәрçилиyinə niyə baxırsan, bugünkü ağalığına bax da* = *Дүнәнki нөкәрçилиyinə yox, bugünkü ağalığına bax.*

Beləliklə, kontaminasiya (yeni forma) bir daha paremioloji vahidlərin təkamül istiqamətini – daha böyük mətndən kiçik mətnə keçməyi, MQAS-ın bütöv semantik sahəsinin yaranmasını təsdiq edir.

İkinci yarım fəsildə müxtəlif funksiyalı komponentlərə malik mürəkkəb quruluşlu atalar sözləri təsvir olunur.

Bu strukturlar kontaminasiya və reduksiyaya məruz qalan vahidlərin antipodlarıdır; onlar mətnin qısaldılmasının qeyri-mümkünlüyü nöqtəyindən nəzərdən MQAS-ın semantik-struktur bütövlüyünü sübut edirlər, çünki

onun komponentləri funksional olaraq müxtəlif tip cümlələrlə (söyləmə məqsədilə) ifadə olunur.

Məsələn:

- *Заварил кашу – не жалея масла.*

- *Məscidin qapısı açıq, itin həyasına nə gəldi.*

Göründüyü kimi, birinci MQAS-ın komponent tərkibi nəqli və əmr cümlələrindən ibarətdir, ikinci nümunədə isə nəqli və sual cümlələri birləşir.

Bizim apardığımız hesablamalara görə, müxtəlif funksiyalı komponentlərə malik MQAS bütün mürəkkəb konstruksiyaların ümumi sayının 0,5 faizindən çox deyil. Bu hesablamalar V.İ.Dalın “Rus xalqının atalar sözləri” və A.Hüseynzadənin “Atalar sözü” materialları üzərində aparılmışdır. Bu nisbət Azərbaycan dili üçün demək olar ki, eynidir.

Üçüncü yarım fəsil MQAS-ın okkazional (qeyri-sistematik) formalarından bəhs edir.

Atalar sözlərinin qeyri-sistematik formaları MQAS-ın semantik-struktur bütövlüyünün və sabit təkrarlanmasının xüsusi sübutudur. Onların semantik və üslubi yenilikləri aydın və məqsədə çatmış olur, yalnız ona görə ki, sosial-məna baza olaraq adlandırılır. Belə bir baza təkcə atalar sözlərinin mənasını deyil, həm də onun dəyişkən formasının danışan hər bir kəsə məlum olmasıdır. Bir sözlə, bu sabit vahidlərin daxili kontekstində başqa şəkllə düşmə, çevrilmə prosesidir.

- *Обжегся на молоке, дует и на воду; Обжегшись на молоке, станешь дуть и на воду; На своем молоке обжегся, и на чужую воду дует. Знаем мы это. (И.С.Тургенев «Отцы и дети»).*

- *Миру по нитке, голым станешь (А.Вознесенский) = С миру по нитке – голому рубаха.*

- *Büdcəni payızda sayarlar (Ayna qəz.) = Cücəni payızda sayarlar.*

- *Görünür belə adamlar var ki, onlara dilin qandıra bilmədiyini ancaq qılinc qandırar. (M.İbrahimov “Pərvanə”, I hissə) = (Qılinc qandıra bilmədiyini – dil qandırar.*

Dördüncü fəsil **“Çoxkomponentli (mürəkkəb) MQAS və onların növləri”** iki yarım fəsildən ibarətdir.

Birinci yarım fəsildə çoxkomponentli MQAS ilə bağlı bəzi nəzəri fikirlər araşdırılır. Beləliklə, çoxkomponentli MQAS ikili (iki qütblü) atalar sözləri strukturlarının ideyasını təsdiq edir. MQAS-ın semantik strukturu belədir ki, o, geniş imkanları olan “zənginləşdirmə” komponentləri ilə açıq strukturların formalaşmasına yönəldilmir.

Adi çoxkomponentli cümlələrin maddi genişlənməsi demək olar ki, sonsuzdur, onlar “inkişaf edir”, düzgün, ahəngli yazılı nitqdə qanuniləşir. Mürəkkəb quruluşlu atalar sözlərinin belə imkanları yoxdur: onlar təbii bir nitqdə danışan və dinləyənin qavrama yaddaşının həcmindən asılı olaraq qurulur; bu “böyük həcmli” atalar sözlərinin sintaktik təşkilinin və onların məhdudiyətləri üçün linqvistik və psixoloji əsasdır.

İkinci yarım fəsildə adi mürəkkəb cümlələrin tipologiyası təsvir olunur. Burada a) bir və ya bir neçə budaq cümlənin əsas cümləyə tabe olması; b) ardıcıl tabelik; c) kompleks tabelik kimi vahidlər fərqlənir və qarışıq strukturun çoxsaylı növləri ardıcıl tabelik olmayan (onlar demək olar ki, paremiyalarda yoxdur) və qarışıq əlaqəli cümlələrin bir çox növləri olmadan (iki və ya daha çox əsas növün seçildiyi zamanı konstruksiyalarsız müxtəlif cinsli kommunikasiya ilə) vahidlər sistemi çərçivəsində öz təsdiqini tapır.

Buna görə də, çoxsaylı MQAS iki hissəli mürəkkəb cümlələr əsasında qurulmuşdur və 5-6 sayda və daha sonra komponent mürəkkəbliyi mümkün hesab edilmir. Beləliklə, biz hesab edə bilərik ki, iki hissəli mürəkkəb cümlələr semantik, formal-qrammatik və linqvistik-psixoloji, eləcə də məntiqi-fəlsəfi (dialektik) orijinallığa malik olduğundan, onları xüsusi səviyyəli sintaktik vahid kimi tanımaq lazımdır.

- *Горе тому, кто плачет в дому, а вдвое горе тому, кто плачет без дому.*

- *Рыба ищет, где глубже, а человек, где лучше.*

- *Денег много – великий грех, денег мало – грешней того.*

- *Не то дорого, что красного золота, а то дорого, что мастера доброго.*

- *Адам var ki, yemək üçün yaşayır, adam var – yaşamaq üçün yeyir.*

- *Al da geysən, yaraşar, şal da geysən, yaraşar.*

- *İnək nə içər – süd olar, ilan su içər – zəhər olar.*

Paremioloji konstruksiyalar fonunda iki dildə olan materialın təhlili mürəkkəb cümlənin semantik-struktur bütövlüyünü (mürəkkəb cümlənin funksional bütövlüyü) bir daha təsdiq edir və obyektiv olaraq sübut edir ki, mürəkkəb cümlə summativlik deyil, ilk növbədə, integrativlik baxımdan təfsilatlılığı tələb edir. Başqa sözlə, mürəkkəb cümlə həm komponentlər-arası məntiqi-semantik münasibətlər baxımından, həm də bu komponentlərin qarşılıqlı əlaqələri və bir-birinə təsiri nöqtəyi-nəzərindən vahid bütövlüyü təmsil edir.

Nəticədə dissertasiyanın məzmunundan irəli gələn əsas nəticələr və ümumiləşdirmələr təqdim olunur. Paremioloji konstruksiyalar fonunda iki dilin təhlili mürəkkəb cümlələrin semantik-struktur bütövlüyü haqqında fikri bir daha təsdiqləyir və obyektiv olaraq sübut edir ki, mürəkkəb cümlənin, ilk növbədə, summativlik deyil, integrativlik ideyaları baxımından nəzərdən keçirilməsi tələb olunur. Başqa sözlə, mürəkkəb cümlə həm komponentlərarası məntiqi-semantik münasibətlər, həm də bu komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsi və təsiri nöqteyi-nəzərindən vahid bütövlüyü təmsil edir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı elmi əsərlərində əks olunmuşdur:

1. Система средств связи в пословицах сложной структуры // Elmi xəbərlər. BDU. Bakı, 2013, №1, s.115-124.

2. Система средств связи в пословицах сложной структуры / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransı. Bakı, 2013, II hissə, s.242-245.

3. К истории изучения пословиц и поговорок как объекта синтаксиса предложения // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутаржим, 2013, №4, с.88-93.

4. Семантико-структурная целостность как категориальный признак сложного предложения и ее языковое выражение // Ученые записки БСУ. Bakı, 2014, №2, с.142-151.

5. Оказиональные (несистемные) формы пословиц сложной структуры // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2014, №1, с.106-109.

6. Паремииологические единицы сложной структуры (ПСС) с разнофункциональными компонентами // Elmi əsərlər. Bakı-Kiyev-Minsk, 2016, №2, с.156-163.

7. Семантико-структурная целостность как категориальный признак сложного предложения // Вестник МГОУ. Москва, 2016, №5, с. 79-89.

8. Многокомпонентные пословицы сложной структуры смешанного типа / Материалы VI международной научно-практической конференции «Культурология, искусствознание и филология: современные взгляды и научные исследования». Москва, 2017, с. 93-96.

**Semantic-syntactic organization of proverbs constructed
by the model of complex sentence
(on the material of Russian and Azerbaijan languages)**

SUMMARY

The thesis is dedicated to the semantic-syntactic organization of proverbs constructed by the model of complex sentence on the material of Russian and Azerbaijan languages. The thesis consists of introduction, four chapters, conclusion and bibliography.

In the Introduction of the thesis the urgency of the theme, scientific novelty, theoretical and practical significance of the research, its methods, goals and objectives of the research, its object and subject, research and scientific information about approbation and structure of the research are given.

The first chapter examines the history of proverbs and sayings as an object of the syntax of a sentence. According to the author, the idea of a complex sentence was formed in the works of Russian scientists V.Slansk and P.Glagolevsky.

The second chapter of the thesis “Peculiarities of the syntactic composition of proverbs constructed by the complex sentence model” consists of two sub-chapters. In this chapter the syntactic peculiarities of proverbs of complex composition are determined.

The third chapter is devoted to the questions of structural and semantic integrity of proverbs of a complex composition. Semantic-structural integrity is considered here as a feature of the category of a complex sentence.

In the fourth chapter of the thesis a description of the proverbs of complex compositions is given. Typical structures of proverbs of complex compositions, parallel-proportional, complex coordinates, substrate and mixed types are studied by various structures.

The result of the thesis is summarized in the conclusion. Paremioconstructions with homogeneous predicates are recognized by us as complex sentences and a predicative kernel and the bearer of all predicative categories is precisely the verbal predicate.

Çapa imzalanıb: 15.03.2018.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

